

Το "Πουτρό των Αέρηδων"

Τουλάχιστον αυτή είναι η επίσημη ονομασία του, τώρα που έχει ξεκινήσει τη νέα "καριέρα" του ως μουσείο.

ΚΕΙΜΕΝΟ : ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΛΑΣΣΑΡΑ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ : ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΔΕΛΕΓΚΟΣ

Οι Αέρηδες είναι η γειτονιά που μεγάλωσα. Εκεί στην οδό Μάρκου Αυρηλίου, απέναντι από το ρολόι. "Ρολόι" λέγαμε το οκτάγωνο κτίριο μέσα στην Ρωμαϊκή αγορά, με τους ανάγλυφους Αέρηδες που πάντα τους κοιτούσα θαυμάζοντας, χωρίς να πολυκαταλαβαίνω το τι παρίσταναν. Το ίδιο θαύμαζα αργότερα και τους υποψήφιους φοιτητές του Πολυτεχνείου, που στήνονταν με τις ώρες μες στην αγορά, ζωγραφίζοντας εκείνη την ερειπωμένη τούρκικη πόρτα, απέναντι.

Στην οδό Κυρρήστου, που είναι κάθετη στη Μάρκου Αυρηλίου, πήγαινα σχεδόν κάθε μέρα γιατί εκεί έμενε η φίλη μου η Αιμιλία, και πάντα είχαμε να πούμε πολλά! Για να πάω στο σπίτι της φίλης μου, έπρεπε να περάσω μπροστά από το **Λουτρό** που βρισκόταν στο νούμερο 8 και ήταν ένα ρεζίτιο με μισοφέγγαρα στα παράθυρα, που το λέγαμε "**Χαμάμ**". Το κοιτάγαμε λίγο καχύποπτα, μέχρι που η φίλη μου περνούσε σχεδόν τρέχοντας από μπροστά του, σα να περίμενε να βγει κάποιο φάντασμα μέσα από την ερειπωμένη, σκοτεινή φιγούρα του. Και μάλιστα χωρίς να έχει ιδέα από τις παλιές δεισιδαιμονίες, που ήθελαν να "*κατοικούν δαίμονες και φαντάσματα στα λουτρά ενώ τα θεωρούσαν και χώρους πρόσφορους για την άσκηση της μαγείας!*"

Τα χρόνια πέρασαν, εγώ μετακόμισα και ξέχασα εντελώς το Χαμάμ. Το ξαναθυμήθηκα φέτος, ύστερα από μια συζήτηση με την Άννα, πως θα άξιζε να παρουσιαστεί στο "Ελληνικό Πανόραμα", τώρα μάλιστα που άνοιξαν πάλι οι πόρτες του, για τη νέα χρήση.

Πήγα. Και έμεινα έκθαμβη από τη μεταμόρφωσή του, αφού στη θέση του με περίμενε ένα

θαυμάσια ανακαινισμένο κτίριο από τα πολύ λίγα που έμειναν πια στην Αθήνα. Πρώτο γοητευτικό στοιχείο, το κόκκινο-κεραμιδί χρώμα του με την πράσινη πόρτα, που όμως την πέρασα κάποιες μέρες αργότερα. Για την ώρα, η πρώτη μου έννοια ήταν να συναντήσω την αρχαιολόγο και **Μαρία Αυγούλη**, επιμελήτρια του Μ.Ε.Λ.Τ. (Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης). Συναντηθήκαμε, κάναμε μια ωραία συζήτηση, πήρα το έντυπο υλικό που μου έφερε, και η ιστορία άρχισε να ζωντανεύει.

Τα δημόσια λουτρά ως πολιτισμικό στοιχείο

Δημόσια λουτρά φαίνεται πως υπήρχαν από την προϊστορική ακόμα εποχή, και έπειτα στην κλασική αλλά κυρίως στη ρωμαϊκή και στη βυζαντινή. Ωστόσο τα οθωμανικά λουτρά, τα χαμάμ, έχουν μοναδικότητα και γοητεία. Αφού αυτά ακριβώς, τα χαμάμ, είναι που έδωσαν μια παραμυθένια και μια συμβολική διάσταση στα λουτρά. Δεν είναι παράξενο αν σκεφτούμε ότι στα μεσαιωνικά και στα νεότερα χρόνια, η έννοια της ανάγκης για την καθαριότητα του σώματος, δεν βρισκόταν και σε τόσο υψηλό επίπεδο στον δυτικό κόσμο. Ούτε είναι τυχαία η ανακάλυψη μιας πλούσιας γκάμας από αρώματα που χρησιμοποιήθηκαν στις αυλές και στα σαλόνια της Ευρώπης. Στην Ανατολή τα πράγματα ήταν διαφορετικά, όπως το επισημαίνουν όλοι οι περιηγητές της εποχής. Γιατί στην Ανατολή, η κάθαρση του σώματος συνδέεται με την κάθαρση της ψυχής, κάτι που αποτελούσε θρησκευτική επιταγή για τους Οθωμανούς. Κανείς δεν ήταν επιτρεπτό να προσευχηθεί χωρίς να έχει προηγηθεί ο "καθαρισμός" του, μάλιστα με τρε-

χούμενο νερό και όχι μέσα σε στέγνες. Όμως πότε αρχίζει η ζωή αυτού εδώ του χαμάμ της οδού Κυρρήστου; Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Τούρκου περιηγητή *Εβλιγιά Τσελεμπί*, ο οποίος επισκέπτεται την Αθήνα το 1667, στην πόλη λειτουργούσαν τότε τουλάχιστον τρία "χαμάμια": του **Ουλά Μπέη**, ή **λουτρό του Σταροπάζαρου**, που βρισκόταν στη Ρωμαϊκή αγορά αλλά καταδαφίστηκε όταν άρχισε η ανασκαφή

Ένα από τα πανό που παραπέμπουν σε αποχές ακμής.

Βρύσες με τρεχούμενο νερό στο "θερμό" γυναικών.

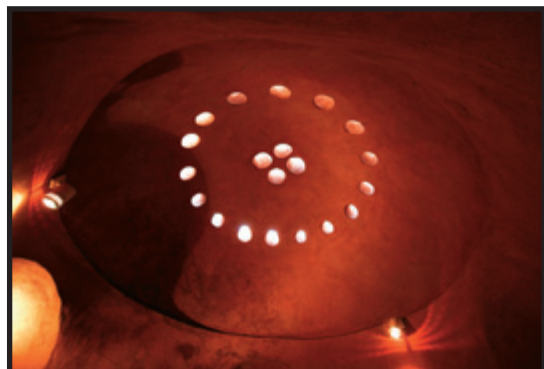
Πολύχρωμα πλακάκια και λουλουδένια μοτίβα στο ταβάνι, η ταυτότητα του λουτρού.

του χώρου, του **Χατζή Αλή ή λουτρό του Ροδακιού** που βρισκόταν στη θέση όπου σήμερα είναι η Επισκοπή Αθηνών και κατεδαφίστηκε το 1890 και το **χαμάμ Αμπίντ Εφέντη**, το μόνο που σώθηκε, δηλαδή αυτό που βλέπουμε ακριβώς! Δρασκελίζω την πόρτα και μπαίνω επιτέλους σε ένα χαμάμ για πρώτη φο-

ρά στη ζωή μου! Βέβαια τώρα δεν είναι πια ακριβώς χαμάμ, αλλά δεν είναι δύσκολο να μπω στη μαγική ατμόσφαιρα των άλλων εποχών. *"Μια απλή επίσκεψη στο χώρο έχει τα χαρακτηριστικά μιας πορείας προς τα έσω, μιας μύησης, με τη σταδιακή ρυθμική κίνηση από αίθουσα σε αίθουσα"*, είχε πει η

Μαρία Αυγούλη. Αυτό που βλέπω μπροστά μου είναι τα πολύχρωμα πλακάκια στο πάτωμα, τα λουλουδένια μοτίβα στο ταβάνι, τα ξύλινα χωρίσματα στα "Αποδυτήρια".

Περνάω στη διπλανή αίθουσα, που έχει τον τίτλο **"Χλιαρό Γυναικών"**, από τη μικρή χαμηλή πορτούλα του κόκκινου τοίχου. Αναρωτιέμαι αν ήταν τόσο κοντές οι γυναίκες εκείνη την εποχή. Λάθος σκέψη. Όλες οι πόρτες είναι μικρές, στην προσπάθεια να μη διαφεύγει άδικα η θερμότητα. Εδώ η θερμοκρασία ήταν μέτρια ώστε το σώμα να περνάει σταδιακά από το κρύο στη ζέση, αποφεύγοντας το σοκ. Η επόμενη αίθουσα το **"Θερό Γυναικών"**. Οι γούρνες με τις βρύσες, ο μαρμάρινος πάγκος στη μέση της αίθουσας, η θερμοκρασία στα ύψη και οι υδρατμοί να θαμπώνουν τα μάτια σου. Μερικές χανούμισσες σε πλήρη χαλάρωση, να δέχονται τις φροντίδες, το μασάζ, την αποτρίχωση, το βάψιμο των μαλλιών, από δυο-τρεις αραπίνες, που δουλεύουν επιδέξια στο λουτρό.

Μόλις συνέρχομαι και ανακαλύπτω πως γύρω μου δεν υπάρχει κανείς. Ακούω μόνο την ακουστική ξενάγηση.

Η αίθουσα επικοινωνεί με μικρά ατομικά δωμάτια όπου η θερμοκρασία ξεπερνάει τους 40 βαθμούς. Κάτω από τα πόδια μας, η γυάλινη βιτρίνα αποκαλύπτει την εστία του λουτρού, με τη Δεξαμενή. Εδώ ζεσταίνεται το νερό και δημιουργείται ο ατμός που με το σύστημα των "Υπόκαυστων" (υπόγειοι

ζαν, θα ξέδιναν, θα χαλάρωναν. Σ' αυτά να προσθέσουμε και τις ιαματικές ιδιότητες του χαμάμ, για ρευματισμούς, ισχυαλγίες, γυναικολογικά προβλήματα κλπ., αλλά και τα τελετουργικά "λουσίματα" των γυναικών, στις πιο ξεχωριστές στιγμές της ζωής τους, την ενήβωση, το γάμο.

χώροι με μικρές κολόνες που στηρίζουν το δάπεδο), κυκλοφορεί θερμαίνοντας κυρίως το πάτωμα αλλά και όλους τους χώρους. Τώρα καταλαβαίνω σε τι χρησίμευαν εκείνα τα ψηλοτάκουνα ξύλινα τσόκαρα που υπήρχαν στα χαμάμ! Σε λίγο θα κάνουμε την αντίστροφη πορεία από την καυτή στην πιο χλιαρή ατμόσφαιρα, προτού βγούμε στο δρόμο. Μόνο που τώρα δεν θέλεις να φύγεις. Θέλεις να καθύψεις αναπαυτικά στον πάγκο και να γευτείς τα νοστιμότατα φαγιά και γλυκά που κουβαλούσαν πάντα μαζί τους οι λούμενες.

Ίσως όμως η πιο σημαντική από τις λειτουργίες του χαμάμ ήταν η κοινωνική του διάσταση. Για τις γυναίκες, που ζούσαν ιδιαίτερα περιορισμένες, ήταν η πιο μεγάλη αν όχι η μόνη διασκέδαση. Κάτι σαν εκδρομή! Εδώ όταν έφταναν, περνούσαν ολόκληρη την ημέρα τους. Συναντούσαν φίλες, μάθαιναν νέα και κουτσομπολιά, χόρευαν, τραγουδούσαν, κάπνιζαν, έτρωγαν, καλλοπιζόνταν, κουβέντιαζαν, έκαναν γνωριμίες. Κάτι παρόμοιο και για τους άντρες, το χαμάμ ήταν ο καφενές, που θ' βρισκαν τους φίλους, θα κουβέντια-

Πολύ σημαντικό θα πρέπει να θεωρηθεί το γεγονός ότι συχνά στα χαμάμ, έκλειναν επιχειρηματικές ή και πολιτικές συμφωνίες, ανάμεσα σε επιφανή άτομα-ιθύνοντες. Αν αναλογιστούμε το στρες και την ένταση που χαρακτηρίζουν την εποχή μας, θα καταλάβουμε πόσο πραγματικά σημαντικό είναι, τέτοια ζητήματα που αφορούν πολλούς, να συζητούνται και ν' αποφασίζονται κάτω από συνθήκες πραγματικής χαλάρωσης.

Η χαμένη γοητεία της Ανατολής

Το Χαμάμ τραβάει σαν μαγνήτης. Ευτυχώς δεν θα φύγουμε αφού δεν είδαμε ακόμα την αντροική πέρυγα. Ξαναπαίρνουμε τον δαιδαλώδη δρόμο από δωμάτιο σε δωμάτιο. Αποδυτήρια, Χλιαρό ανδρών, Θερμό ανδρών. Μοιάζει σα να έχουμε εγκλωβιστεί σε λαβύρινθο. Αυτό συμβαίνει, μας εξηγεί η ακουστική ξενάγηση, λόγω της νεώτερης πέρυγας που προστέθηκε στο κτίσμα. Πραγματικά το λουτρό ως το 1870 περίπου, ήταν "μονο" δηλαδή υπήρχαν οι βασικοί χώροι και λειτουργούσε με βάρδιες για άντρες και για γυναίκες. Ύστερα

Θερμό ανδρών, "φεγγίδες" στο ταβάνι, η γυάλινη βιτρίνα στο πάτωμα που αποκαλύπτει τη "δεξαμενή".

το λουτρό έγινε "δίδυμο", με διακριτές πτέρυγες ανδρών και γυναικών, με πατάρι και μια καινούρια πτέρυγα με ατομικά λουτρά, τα "ευρωπαϊκά", όπως τα είπαν. Και φυσικά πάντα προσιτό σε Μουσουλμάνους και μη.

Εμείς συνεχίζουμε τη διαδρομή μας. Τα μάγια "δέπονται" πάλι και αρχίζει να μας συνεπαίρνει εκείνη η ψευδαίσθηση της υγρής ζέσης. Σ' αυτό συντελούν και κάποια σημάδια υγρασίας που "πατινάρουν" τόσο ζωντανά, τον κόκκινο τοίχο. Στη σκέψη μας, λόγω από τα απομνημονεύματά του Δ. Καμπούρογλου, τότε που παιδάκι 10 χρονών, δηλαδή γύρω στα 1860, επισκεπτόταν με τη μητέρα του το παλιό αθηναϊκό χαμάμ του Ροδακιού: "Ο

αφού είναι ανοιχτός σαν βεράντα που επικοινωνεί με τον κάτω. Εδώ μαθαίνουμε ότι έχουν αφαιρεθεί τα χωρίσματα των αποδυτηρίων ώστε ο ενιαίος πια χώρος να στεγάξει εκθέσεις. Σήμερα έχουμε την τύχη να δούμε μια έκθεση για την ύδρευση των Αθηνών, από τα πανάρχαια χρόνια ως σήμερα. Η Αθήνα μιας άλλης εποχής με τα πηγάδια της, με τους νερούλαδες που κουβαλούσαν το πολύτιμο ύδωρ με τα γαϊδουράκια τους. Θα βρούμε και την αίθουσα προβολής, και θα παρακολουθήσουμε το βίντεο που ζωντανεύει την ιστορία του χαμάμ και των χαμάμ, της κοινωνίας που τα χαιρόταν, τις συνήθειες, τα ήθη εκείνης της εποχής. Ένας ακόμα πολιτισμός που λησμονιέται...

εισερχόμενος εις την αίθουσαν ευρίσκετο μέσα εις μίαν ασνήθη όλως ατμόσφαιρα χλιαρού περιβάλλοντος, ευωδιάζουσαν από αρωματικά σαπούνια και άλλα μυρωδικά... Η ατμόσφαιρα του λουτρού εδημιούργη ένα σύνολον αφαντάστων μυστηρίων. Ενόμιζες, ότι ήρχιζε να ξευφαίνεται κάποιο παραμύθι, μέσα εις το οποίο εν εξούσες ο ίδιος, ως ακροατής, ως παραμυθάς, και συγχρόνως ως πρόσωπο δραν εις την πλοκήν του παραμυθιού αυτού".

Ψάχνοντας για την πηγή του διακριτικού και ευχάριστου φωτισμού που μας τυλίγει, ανακαλύπτουμε ψηλά, τα τζαμμένα παραθυράκια του τρούλου, τις "φεγγίδες". Σε λίγο θα βρούμε και την ξύλινη σκάλα που οδηγεί στον απάνω όροφο, αν μπορούμε να τον πούμε έτσι

Τα σχέδια και οι απαιτήσεις του σήμερα

Το ταξίδι στο παρελθόν τελείωσε. Το σήμερα μας περιμένει έξω από την πόρτα, και μας προσγειώνει: Σύμφωνα με τα στοιχεία, το χαμάμ της οδού Κυρρήστου, λειτουργήσε κανονικά ως το 1965 ως Δημοτικό λουτρό. Στη συνέχεια μένει ερειπωμένο για καμιά 20ετία, ενώ τώρα ανήκει πια στο Υπουργείο Πολιτισμού. Το 1984 το λουτρό παραχωρείται στο Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (Μ.Ε.Λ.Τ.). Περίπου έξι χρόνια (1989-90) παίρνει για να ολοκληρωθεί μελέτη για την αποκατάστασή του και την προσαρμογή του σε μουσείο, με την ευθύνη της Διεύθυνσης Πολιτιστικών Κτηρίων και

Μια ξύλινη σκάλα οδηγεί στον απάνω όροφο και στην έκθεση για την ύδρευση της Αθήνας.

Ένα πανό έξω από την αίθουσα προβολής.

Αναστήλωσης Νεωτέρων Μνημείων. Τα έργα της αποκατάστασής του ολοκληρώνονται σε μια δεκαετία περίπου (1998) ενώ η λειτουργία του ως μουσείο, ουσιαστικά ξεκινάει από την αρχή του φετινού χρόνου, όπου και λειτουργεί ως επισκέψιμος χώρος, καθημερινά 9 - 2.30 εκτός Τρίτης. Εδώ ίσως ισχύει ακόμα μια φορά εκείνο το "όπου λαλούν πολλοί κοκόροι..." Ωστόσο δεν υπάρχει πρόθεση απόδοσης ευθυνών για την μακρόχρονη καθυστέρηση, αφού θα ήταν μη ρεαλιστικό να νομίζουμε ότι το ελληνικό δημόσιο μπορεί να λειτουργεί και διαφορετικά. Πότε φταίνε τα κονδύλια,

και ψυχαγωγικό χαρακτήρα των λουτρών άλλων εποχών, εκτός από το κτίριο του λουτρού το οποίο από μόνο του αποτελεί το κύριο έκθεμα, σχεδιάζεται ακόμα: "Το δάμα να λειτουργήσει ως καφενείο με μικρή βιβλιοθήκη ενώ η ταράτσα (με θέα την Ακρόπολη και το Λυκαβηττό), να χρησιμοποιείται ως χώρος πολλαπλών εκδηλώσεων (μουσικές και θεατρικές παραστάσεις, εκθέσεις, προβολές, ομιλίες, "λουτροσυγκεντρώσεις", όπως ονομάζονταν οι γυναικείες συγκεντρώσεις στα λουτρά τον 19ο αιώνα) κλπ." Με άλλα λόγια, φιλοδοξία είναι να δημιουργηθεί "ένας χώρος με συνεχή δρώμενα που θα

πότε η γραφειοκρατία, τα γνωστά. Ν' αφήσουμε λοιπόν τη γκρίνια και να δούμε τα πιο αισιόδοξα, γιατί όσο κι αν ισχύουν αυτά που είπαμε, άλλο τόσο είναι σίγουρο ότι πάντα και παντού υπάρχουν άνθρωποι οραματιστές, με μεράκι και πίστη στο έργο τους ενώ - ω του θαύματος! - δεν είναι λίγες οι φορές που τα καταφέρνουν να υλοποιούν τα σχέδιά τους. Αυτό είναι φανερό αν ρίξουμε μια ματιά στην ήδη υπάρχουσα αλλά και στη σχεδιαζόμενη λειτουργία του μουσείου: Ο λόγος που προκρίθηκε η μετατροπή και η χρήση του ως μουσείο-λουτρό, είναι γιατί το συγκεκριμένο κτίριο μπορεί να "διηγείται τη μακρόχρονη ιστορία του αλλά και την ιστορία άλλων λουτρών, άλλων εποχών. Πρόκειται δηλαδή για ένα μουσείο με θέμα την Καθαριότητα, Φροντίδα και Καλλωπισμό του σώματος σε διαχρονική βάση". Ωστόσο μη ξεχνώντας τον κοινωνικό ή

ενταχθεί δυναμικά στη σύγχρονη ζωή της πόλης και θα αποτελέσει συγχρόνως πόλο έλξης για τις εκδηλώσεις του νέου μουσειακού χώρου". Αυτά. Κι από μας; Άφεριμ!

Ευχαριστώ την Κα Μαρία Αυγούλη για τη βοήθεια και τη συμπαράσταση.

Βιβλιογραφία:

- Μαρία Αυγούλη: "Ένα μουσείο για την καθαριότητα του σώματος: Το Λουτρό των Αέρηδων" (Από τα πρακτικά Συνάντησης του 1999, με θέμα Το ΝΕΡΟ πηγή ζωής, κίνησης, καθαρισμού).
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Επτά Ημέρες: "Οθωμανικά λουτρά" - 20/5/2004.
- Πανό και οδηγοί του Μουσείου: "Τα Δημοτικά Λουτρά στην Αθήνα της Τουρκοκρατίας και μετά την απελευθέρωση" - "Το Λουτρό των Αέρηδων".

Προσθήκες σε διαφορετικές εποχές, έδωσαν στο λουτρό όψη "λαβύρινθου".